

Havaintoja eteläsaamen numeraalin *akte* artikkelimaisesta käytöstä suomen *yksi*-tarkenteen valossa

Riku Pihkakoski

Kandidaatintutkielma

Humanististen tieteiden kandidaatin tutkinto, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen

kielentutkimus

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Helmikuu 2025

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck –järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Riku Pihkakoski

Havaintoja eteläsaamen numeraalin *akte* artikkelimaisesta käytöstä suomen *yksi*-tarkenteen valossa

Sivumäärä: 26

Tutkin kandidaatintutkielmassani eteläsaamen numeraalin *akte* 'yksi' käyttöä eteläsaamenkielisissä tarinoissa, keskittyen tapauksiin, joissa sitä käytetään epämääräisen artikkelin tavoin. *Akte*-sanankielimäinen käyttö on mainittu eteläsaamen kieliopin kuvauksissa, mutta aihetta ei ole tutkittu aiemmin systemaattisesti. Tutkielmani tarkoituksena on etsiä ja kuvailla tällaista artikkelimaista käyttöä. Hyödynnän työssäni suomea vertailukohtana aineistoni *akte*-esiintymien artikkelimaisuuden määrittämisessä. Vertailua suomeen teen erityisesti indefiniittisen *yks(i)*-tarkenteen osalta, kun suomennan aineistoni eteläsaamenkielisiä lauseita.

Tutkimusmateriaalinani käytän Ignác Halász *Svéd Lapp Nyelv III* (1887) -kokoelman eteläsaamenkielisiä tarinoita. Poimin aineistooni 11 tarinasta yhteensä 80 adnominaalisen *akte*-sanankielimäistä sisältävää lausetta, joista esittelen analyysiosiossa 25 kappaletta. Analysoin aineistoni *akte*-esiintymät funktion ja referenssin osalta, minkä perusteella jaoin ne luokkiin. Varsinaisista artikkelimaisuuksista erilleen lasin numeraalit, ajanilmaukset ja tarkenneyhdistelmät.

Jaoin tutkielmani pääfokuksessa olevat artikkelimaiset esiintymät kahteen ryhmään niiden substantiivien uudelleenmainitsemisen tai -mainitsemattomuuden perusteella. Uudelleenmaininnan saavat substantiivilausekkeet jaottelin vielä kahteen ryhmään tarkoitteen elollisuuden perusteella, ja kertamaininnat jaoin puolestaan referenssiltään spesifisiin ja epäspesifisiin.

Artikkelimaisena *akte*-sana esiintyi analyysini mukaan yhteensä 63 kertaa ja yksiselitteisenä numeraalina 16 kertaa. Artikkelimaisissa esiintymissä substantiivi sai uudelleenmaininnan 54 tapauksessa ja ilman uudelleenmainintaa jäi yhdeksän *akte*-sanalla merkittyä substantiivilauseketta. Kolmea ei-spesifiseksi tulkitsemaani *akte*-esiintymää lukuun ottamatta kaikilla artikkelimaisilla *akte*-sanoilla merkittiin spesifistä indefiniittisyyttä.

Akte-sanalla merkitään aineistossani sellaisiakin substantiivilausekkeitä, jotka eivät voi saada suomessa *yks*-tarkennetta määritteekseen. Tällaisia ovat muun muassa epäspesifisen referenssin esiintymät sekä luontaisesti erottamattoman omistuksen piirit kuuluvat tarkoitteet. Lisäksi *akte*-sanalla merkitään sellaisia substantiiveja, jotka tarkoitteen vähäisen merkityksen takia jäisivät suomessa tavallisesti ilman *yks*-tarkennetta.

Tutkielmastani selviää, että *akte*-sana esiintyy aineistossani artikkelimaisessa funktiossa, ja sitä käytetään erityisesti uusien referenttien esittelyyn mutta toisinaan myös kertamainintojen yhteydessä. Suomen *yks(i)*-tarkenteeseen verrattuna *akte*-sanaa käytetään artikkelimaisena laajemmin. *Akte*-sanankielimäinen käyttö vaikuttaa tutkimukseni perusteella olevan myös vanhemmassa kielessä esiintyvä piirre.

Avainsanat: eteläsaame, suomi, epämääräinen artikkeli,

Sisällys

1	Johdanto	4
1.1	Tutkielman taustaa	4
1.2	Tutkimuksen keskeiset käsitteet	5
1.3	Tutkimuskysymykset ja hypoteesi	7
2	Epämääräinen artikkeli	8
2.1	Epämääräisen artikkelin kehitys	8
2.2	Epämääräisen artikkelin kuvaamisesta	9
2.2.1	Eteläsaame	9
2.2.2	Suomi	10
3	Aineisto ja menetelmä	11
3.1	Aineiston keruu	11
3.2	Menetelmä	12
4	Aineiston analyysi	13
4.1	Numeraaliset esiintymät	13
4.2	<i>Akte</i> -sana ajan adverbiaaleissa	14
4.3	<i>Akte</i> -sanalla merkityt substantiivien ensimmäinnat	14
4.3.1	Elollisten tarkoitteiden ensimmäinnat	15
4.3.2	Ei-elollisten tarkoitteiden ensimmäinnat	16
4.4	<i>Akte</i> -sanalla merkityt substantiivien kertamaininnat	18
4.4.1	Spesifisesti indefiniittiset substantiivilausekkeet	19
4.4.2	Mahdollisesti epäspesifiset tai geneeriset substantiivilausekkeet	20
4.5	Tarkenneyhdistelmät	21
5	Lopuksi	23
	Lähteet	25

1 Johdanto

1.1 Tutkielman taustaa

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen eteläsaamen numeraalin *akte* 'yksi' indefiniittistä käyttöä eteläsaamenkielisissä tarinoissa. Eteläsaamen kieliopissa ja kuvauksissa (esim. Magga–Magga 2012: 223; Ylikoski 2022: 126) esitetään *akte*-sanaa käytettävän epämääräisen artikkelin tavoin, ja tutkimukseni päätavoite on löytää ja kuvailla tällaista käyttöä. Analysoin tutkielmassani *akte*-sanan sisältäviä lauseita funktion ja referenssin lajin osalta, minkä lisäksi määritän niiden artikkelimaisuutta vertaamalla *akte*-sanaa suomen vastaavaan tarkenteeseen *yks(i)*, joka on myös *akte*-sanan etymologinen vastine. Tutkimukseni on pääasiassa laadullinen.

Uralilaisista kielistä uncaria pidetään yleisesti ainoana kielenä, johon on kehittynyt määräinen ja epämääräinen artikkeli. Unkarin lisäksi on esitetty olevan joukko muitakin uralilaisia kieliä, joissa voisi olla kehitysasteessa olevia artikkeleja. Niihin kuuluvat muun muassa itämerensuomalaiset kielet suomi ja viro sekä läntiset saamelaiskielet eteläsaame ja pohjoissaame. (Klumpp–Skribnik 2022: 1018.) Näiden lisäksi mordvalaiskielissä nomineilla on erillinen määräinen taivutusparadigmansa, jonka suffiksit voidaan lukea määräiseksi artikkeliksi (Bernhardt 2021: 27).

Eteläsaamen osalta kieliopit mainitsevat määräisen artikkelin tapaan käytetyn demonstratiivipronominin *dih̄te* 'se' (Bergsland 1946: 106–107, Magga–Magga 2012: 223) ja epämääräisen artikkelin tapaan käytetyn lukusanan *akte* 'yksi' (Kowalik 2023: 265; Magga–Magga 2012: 223). Kieliopissa ja tutkimuskirjallisuudessa tehtyjä lyhyitä mainintoja lukuun ottamatta näiden sanojen artikkelimaista käyttöä ei ole aikaisemmin kuvattu systemaattisesti. Työssäni keskityn indefiniittisen *akte*-sanan käytön tarkasteluun. Selvitän samalla *akte*-lauseiden artikkelimaisuutta kääntämällä niitä suomeen, jolloin tulen kuvanneeksi myös suomen *yks*-tarkenteen käyttöympäristön rajoituksia. Tutkielmani tuo lisää tietoa eteläsaamen mahdollisen artikkelikategorian tutkimukseen ja hieman suomenkin.

Koska eteläsaamen artikkelikategoriasta on kirjoitettu vain vähän, hyödynnän tutkimuksessani kuvauksia suomen indefiniittisten tarkenteiden käytöstä sekä typologisia kuvauksia

epämääräisen artikkelin kehityksestä. Suomen indefiniittisten tarkenteiden käytöstä ovat kirjoittaneet Maria Vilkuna (1992) ja Päivi Juvonen (2005), joiden ohella käytän *Ison suomen kieliopin* verkkoversion (VISK) pykälää ja määritelmiä. Epämääräisen artikkelin kehityksestä kielessä ovat kirjoittaneet muun muassa Givón (1981), Heine (1997) ja Heine & Kuteva (2006).

Tutkimusmenetelmänäni on luokitella adnominaalisen *akte*-sanan sisältäviä lauseita sen funktion ja referenssin perusteella. Tämän lisäksi käänän lauseet suomeen, ja tarkastelen missä tapauksissa *akte*-sana on mahdollista kääntää suomenkielisin tarkentein ja missä ei. Erityistä huomioita kiinnitän lauseisiin, joissa *yks*-tarkenne ei mielestäni ole mahdollinen käänösvaihtoehto. Käänöstyössä ja analyysissä hyödynnän tutkimustiedon lisäksi omaa kielitajuani.

Tutkimusmateriaalinani käytän Ignác Halász keräämiä eteläsaamen pohjoismurretta edustavia tarinoita, jotka on julkaistu teoksessa *Svéd-lapp nyelv III* (1887). Valitsin vanhempaa kielimuotoa edustavan aineiston, sillä minua kiinnosti tutkia kuinka artikkelimaisuudet edustavat vanhemmassa kielessä. Magga ja Magga (2012: 223) esittävät kieliopissaan artikkelittomien substantiivilausekkeiden edustavan nimenomaan vanhempaa kielenkäyttöä. Lisäksi tarinamuotoisesta aineistosta on luontevampaa analysoida tutkimukselleni olennaisia asioita, kun lausetta suhteuttava konteksti on saatavilla.

Tutkimuksestani selviää, että *akte*-sanaa käytetään aineistossani kvantifioinnin ohella erityisesti spesifisen indefiniittisyyden merkitsemiseen uusien tarkoitteiden ensimmäintöjen yhteydessä. *Akte*-sanalla merkitään aineistossani myös muutamaa epäspesifiksi tulkittavissa olevaa tapautta. Näiden lisäksi kuvaan muunlaisia omiksi ryhmikseen erottautuvia *akte*-sanan esiintymiä. Vertailu suomeen paljastaa, että *akte*-sanalla merkitään sellaisiakin substantiivilausekkeita, jotka jäisivät suomessa tavallisesti ilman *yks*-tarkennetta.

1.2 Tutkimuksen keskeiset käsitteet

Koska hyödynnän tutkielmassani fennistisiä lähteitä, tukeudun keskeisten käsitteiden määrittelyssäkin fennistiseen tutkimuskirjallisuuteen. Käytän keskeisten käsitteiden määrittelyssä pääasiassa VISK:n sekä Maria Vilkunan kirjassaan *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa* (1992) antamia työlleni tärkeiden termien selityksiä.

Referenssillä tarkoitetaan ilmauksen ja tarkoitteen eli referentin välistä suhdetta, jossa puhuja viittaa kielellisellä ilmauksella kielenulkoiseen tarkoitteeseen. Kielenkäyttötilanteesta irrotetulla substantiivilausekkeella on vain ekstensio eli tarkoitteiden joukko, johon sillä on mahdollista viitata, kun taas viittaavaa substantiivilauseketta käyttäessään puhuja tekee tarkoitussellisen rajauksen ilmauksensa ekstensiosta. Referenssillä voidaan tarkoittaa myös erilaisia referenssityyppejä, joita ovat spesifinen, epäspesifinen ja geneerinen referenssi. (Vilkuna 1992: 10–11.)

Määräisyys eli *definiittisyys* on käsite, joka yhdistetään usein tuttuuteen eli siihen, että puhujan viittaama tarkoite on tuttu myös kuulijalle. Määräisyyden voi ajatella myös tunnistettavuuden kautta; käyttäessään määräistä ilmaisua puhuja antaa ymmärtää, että kuulijan pitäisi pystyä tunnistamaan tarkoite. (Vilkuna 1992: 10.) Tarkemmin sanottuna määräisyys tarkoittaa tarkoitteen ainutkertaisuutta kontekstissaan; määräisen ilmauksen tarkoitteen tulee olla kuulijan paikannettavissa yksikäsitteisesti (Vilkuna 1992: 27).

Epämääräisyyden eli *indefiniittisyyden* Vilkuna määrittelee definiittisyyden ehtojen puuttumiseksi. Kun määräinen kuvaus takaa tarkoitteen ainutkertaisuuden kontekstissa, epämääräinen kuvaus ei takaa sitä. (Vilkuna 1992: 31) Epämääräisellä ilmauksella voidaan siis viitata tarkoitteeseen tai olla viittaamatta, ja tarkoitteeseen viitatessaan puhuja antaa epämääräisellä ilmauksella ymmärtää, ettei kuulijan tarvitse tunnistaa tarkoitetta.

Spesifisyydellä tarkoitetaan tavallisesti sitä, voiko substantiivilausekkeen todeta viittaavaan johonkin tiettyyn referenttiin keskustelussa (Juvonen 2005: 191). Spesifistä referenssiä käyttäessään puhujalla on mielessään jokin tietty tarkoite, kun taas epäspesifisen referenssin käyttö osoittaa, että puhuja ei viittaa tiettyyn tarkoitteeseen. (Vilkuna 1992: 77) Suomessa spesifistä indefiniittisyyttä voidaan merkitä *eräs* ja *yks* -tarkenteilla ja indefiniittisyyttä yleensä *joku-* tai *jokin* -tarkenteella. Inhimillisviitteinen *joku* ja esineisiin ja eläimiin viittaava *jokin* voivat siis olla spesifisiä tai epäspesifisiä. (VISK § 1410.) *Geneeristä* substantiivilauseketta käyttämällä puhuja puolestaan osoittaa, että hänen on tarkoitus viitata erityisen tarkoitteen sijasta kokonaiseen lajiin, luokkaan tai tyyppiin. Suomessa geneerisyys käy ilmi kontekstista. (Vilkuna 1992: 137, 149; VISK: määritelmät.)

Artikkelin VISK (määritelmät) määrittelee sanaksi, jota käytetään systemaattisesti osoittamaan substantiivilauseke määräiseksi tai epämääräiseksi. Vaikka artikkelin ei ole pakko olla sana – alaluvussa 1.1 mainittu mordvalaiskielten määräinen artikkelikin on suffiksi – VISK:in määritelmä kelpaa työssäni, sillä tarkastelemani eteläsaamen sekä suomen artikkelimaiset

määritteet ovat sanoja, joilla on artikkelimaista käyttöä; epämääräiset ovat numeraaleja 'yksi' ja määräiset demonstratiivipronomineja. Käytän tutkielmassani sanaa *artikkelimainen* merkitsemään numeraalien *akte* ja *yks(i)* sellaista käyttöä, jolla osoitetaan numeraalisuuden sijaan tai sen ohella substantiivilausekkeen indefiniittisyyttä. Viittaan tutkielmassani sanaan *yks(i)* pääasiallisesti puhekielisellä muodolla *yks*, sillä sen artikkelimainen käyttö on eritoten puhekielen piirre.

1.3 Tutkimuskysymykset ja hypoteesi

Tutkielmassani päätavoitteenani on tehdä havaintoja eteläsaamen *akte*-sanan epämääräisen artikkelin tapaisesta käytöstä. Suurempia työtä motivoivia kysymyksiä ovat esimerkiksi, kuinka artikkelimainen *akte*-sana on ja kuinka yleisesti sillä merkitään indefiniittisiä substantiivilausekkeita. Näihin suurempiin kysymyksiin en kuitenkaan pyri vastaamaan tyhjentävästi tällä kandidaatintutkielmalla, vaan päämääränäni on tehdä alustavia havaintoja myöhempää tutkimusta varten.

Varsinaisia tutkimuskysymyksiäni ovat millaisen referenssin *akte*-sanalla merkityt indefiniittiset substantiivilausekkeet saavat aineistossani, ja kuinka ne voidaan kääntää suomeen. Lisäksi minua kiinnostavat *akte*-sanan erilaiset käyttöyhteydet, ja pyrinkin luokittelemaan *akte*-sanan esiintymiä myös sillä merkityn tarkoitteen laadun mukaan. Haluan selvittää siis, merkitäänkö *akte*-sanalla sellaisia substantiivilausekkeita, jotka suomessa jäisivät referenssin tyypin tai kontekstin takia ilman *yks*-tarkennetta tai kokonaan ilman tarkennetta.

Tutkimusta tehdessäni hypoteesinani on ollut, että *akte* esiintyy aineistossani sekä numeraalina että indefiniittisyyden merkitsijänä ja jälkimmäisessä funktioissa myös sellaisissa tilanteissa, joissa sitä ei voi kääntää suomen *yks*-tarkenteella.

2 Epämääräinen artikkeli

2.1 Epämääräisen artikkelin kehitys

Epämääräinen artikkeli kehittyy valtaosassa maailman kieliä kieliopillistumalla numeraalista 'yksi', kun taas määräiset artikkelit kehittyvät useimmiten demonstratiivipronomineista (Heine–Kuteva 2006: 101, 105). Kieliopillistuminen on prosessi, jossa kielenaines – usein sana – muuttuu vähitellen kieliopillisemmaksi ajan kuluessa, niin että sen kategoria voi prosessin myötä muuttua (Hopper 2003: 2–4). 'Yksi'-sanan kieliopillistumisessa on siis kyse numeraalin 'yksi' asteittaisesta kehityksestä, jossa sen käyttö laajenee toisen sanaluokan, artikkelien, piiriin.

Heine (1997: 66) toteaa 'yksi'-sanan kieliopillistumisessa olevan kyse jo ennestään kieliopillisen elementin muuttumisesta yhä kieliopillisemmaksi – numeraalillahan on itsessään valmiiksi vain abstrakti, kvantifioiva eli määrää ilmaiseva merkitys. Givón (1981: 50–51) esittää 'yksi'-sanan kehityksen täysimääräiseksi artikkeliksi pohjautuvan kvantifioinnista aiheutuvaan kahteen implikationaaliseen ominaisuuteen: kvantifioinnista (I) seuraa kvantifioidun olemassaolo ja referenssi (II), ja olemassaolosta ja referenssistä seuraa geneerisyys sekä konnotaatio (III). Kun siis kvantifioimme jotakin, teemme sen jostakin yleensä olemassa olevasta tarkoitteesta. Tarkoitteellisuudesta seuraa se, että tarkoitteella on geneeriset ominaisuutensa, eli siitä voidaan esittää yleistäviä ja luokittelevia kuvauksia ja siihen kytkeytyy miellelyhtymiä. Lopulta näihin geneerisiin ominaisuuksiinkin voidaan viitata epämääräisellä artikkelilla varustetulla substantiivilla. Epämääräinen artikkeli kehittyy siis Givónin mukaan (1981: 51) 'yksi'-sanan merkityksen heikentymisen myötä; vaiheessa II kvantifioiva merkitys alkaa heiketä, ja vaiheessa III referentiaalisuus ei ole enää pakollista. Tämä mahdollistaa sen, että esimerkiksi englannin 'yksi'-numeraalista kehittyneellä epämääräisellä artikkelilla $a(n)$ voidaan merkitä sekä tiettyyn tarkoitteeseen viittaavia että viittaamattomia substantiivilausekkeita (Givón 1981: 45).

- (1) *I saw a dog yesterday.*¹
'Näin (erään / yhden) koiran eilen'
- (2) *I would like to have a dog.*
'Haluaisin koiran.'

¹ Esimerkit ovat itse keksimiäni.

Heine (1997: 72–74) esittää epämääräisen artikkelin kehitykselle viisiasteisen mallin, jossa numeraali 'yksi' muuttuu tasoilla edetessä yhä artikkelimaisemmaksi. Ensimmäisellä tasolla 'yksi'-sanalla on vain numeraalinen merkitys. Toisella tasolla 'yksi'-sanaa käytetään systemaattisesti esittelemään uusia, kuulijalle oletetusti tuntemattomia referenttejä, joihin viitataan myöhemmin määräisinä. Kolmas vaihe eroaa toisesta siten, että 'yksi'-sanalla merkitään nyt sellaisiakin spesifisesti indefiniittisiä tarkoitteita, joita ei mainita enää uudelleen. Neljännellä tasolla 'yksi'-sanalla voidaan merkitä spesifisten lisäksi epäspesifisiä indefiniittisiä tarkoitteita, siis sellaisia, joiden identiteetti ei ole puhujallekaan tuttu tai merkityksellinen. Viimeisellä, viidennellä tasolla 'yksi'-sanankin kehitys artikkeliksi on edennyt pisteeseen, jossa sillä voidaan merkitä jo lähes kaikenlaisia, myös monikollisia substantiivilausekkeita.

Heine (1997: 72) muistuttaa, että hahmottelemansa kehityskulku on jatkumonomainen, ja sen eri vaiheilla on päällekkäisyyttä. Niinpä esimerkiksi kieliopillistumisen alkuvaiheessa 'yksi'-sanankin artikkelimaista ja numeraalista funktiota voi olla vaikea erottaa toisistaan.

2.2 Epämääräisen artikkelin kuvaamisesta

2.2.1 Eteläsaame

Eteläsaamen kuvauksissa ei tyypillisesti esitetä kielessä olevan varsinaista epämääräistä artikkelia, mutta numeraalin *akte* artikkelimainen käyttö mainitaan usein. Magga ja Magga (2012: 223) toteavat kieliopissaan määräisen *dihten* ja erityisesti epämääräisen *akten* esiintyvän niin tiuhaan kielenkäytössä, että on aiheellista kysyä, voisiko niitä pitää artikkeleina. Maggan ja Maggan mukaan *akte*-sanankin artikkelimainen käyttö ei ole pakollista, vaan jopa samassa lauseessa voi esiintyä sillä merkittyjä ja merkitsemättömiä indefiniittisiä substantiivilausekkeita:

(3) *Ikht lij **akte** saemien baernie saavje-niejtine pruvreme.*

'Kerran yksi saamelaispoika oli mennyt naimisiin maahistytön kanssa.'

Magga & Magga esittävät myös artikkelittomia lauseita, jotka heidän mukaansa edustavat selvästi vanhempaa kielimuotoa. Esitän tässä suomennokseni ohella Maggan ja Maggan havainnollistavan norjannoksen.

(4) *Brorke lea daelie barre **onne ladtetje.***

'Pyy nyt on vain pieni lintunen.'

'Jerpen er nå bare en liten fugl.'

Kontekstistaan irrallinen esimerkki (4) on siitä kiinnostava, että siinä predikatiivina toimiva substantiivilauseke *onne ladtetje* vaikuttaa olevan referenssiltään geneerinen. Sillä viitataan siis pienikokoisten lintujen luokkaan, johon lauseen subjektin, pyyn, ilmaistaan kuuluvan. Jos tällaista geneeristä substantiivilauseketta merkittäisiin epämääräisellä artikkelilla, olisi kyse jo pitkälle kehittyneestä epämääräisestä artikkelista. Norjassa niin tehdään, kuten alemmasta käännöksestä käy ilmi.

Skandinaavisissa kielissä islantia lukuun ottamatta on siis 'yksi'-sanasta kieliopillistunut epämääräinen artikkeli (Skrzypek ym. 2021: 9). Torbjörn Söder (2023: 278) toteakin, että numeraalin *akte* ja demonstratiivin *dihte* artikkelimainen käyttö on ainakin osittain skandinaavisten kielten vaikutusta. Niistä norjaa ja ruotsia on puhuttu eteläsaamen puhuma-alueen välittömässä läheisyydessä vuosisatojen ajan, minkä lisäksi aikuiset eteläsaamen puhujat ovat olleet jo sukupolvia kaksikielisiä, osaten eteläsaamen lisäksi norjaa tai ruotsia (Ylikoski 2022: 113).

2.2.2 Suomi

Suomessa ei tavallisesti katsota olevan artikkeleja, vaikka etenkin määräisen *sen* ja epämääräisen *yhden* artikkelimaisuutta on pohdittu. Näistä kahdesta *se*-tarkennetta tavataan artikkelimaisessa käytössä useammin. (VISK §1418.) Suomen *yks*-tarkenteella on kaksi indefiniittistä funktiota: sitä käytetään esittelemään tärkeä referentti keskusteluun – siis tuomaan kuulijalle ilmi, että tästä tarkoitteesta tulee puhetta vielä uudestaan – ja toisaalta osoittamaan, että kyseisen referentin identiteetti ei ole tärkeä, ja ettei kuulijan tarvitse tietää siitä enempää (Vilkuna 1992: 129). Tarkoitteen identiteetti voidaan paljastaa myöhempien mainintojen yhteydessä tai olla paljastamatta. *Yks*-tarkenteen kaltainen, mutta tyyliältään kirjakielisempi on toinen spesifisesti indefiniittinen tarkenne, *eräs*. (VISK §1410.)

Yks- ja *eräs*-tarkenteiden käytöllä otetaan siis kantaa tarkoitteen tärkeyteen diskurssissa. Tästä voi tehdä loogisen johtopäätöksen, että suomessa niillä merkitään sellaisia tarkoitteita, joiden identiteetillä kuulija voisi potentiaalisesti ajatella olevan merkitystä. Vilkunan (1992: 131) mukaan tarkoitteen identiteetin tärkeys määräytyy pragmaattisesti, mutta vaikutusta on myös sen luontaisella merkityksellisyydellä ihmisyyhteisölle. Vilkuna viittaa *Suomen kansan murrekirjan* (Virtaranta 1964) länsisuomalaisiin aineistoihin, joissa *yks*-tarkenteella on merkitty pääasiassa inhimillisviitteisiä substantiivilausekkeita, mutta myös muun muassa kotieläin (lehmä), tapahtuma (häät) ja musiikkikappale.

3 Aineisto ja menetelmä

Aineistonani käytän unkarilaisen kielentutkijan Ignác Halászin vuonna 1886 keräämän ja 1887 julkaiseman *Svéd lapp nyelv III* -kokoelman eteläsaamenkielisiä tarinoita, joissa edustuvat eteläsaamen pohjoismurteet. Aineistooni poimimani tarinat ovat kaikki peräisin kokoelmassa eniten edustetulta informantilta, Ole Samuel Elsvatnilta.

Käytössäni on ollut skannattu ja tekstitunnistettu pdf-tiedosto kokoelmasta sekä Jussi Ylikosken tekemät translitteroinnit osasta tarinoita. Näiden lisäksi käytin Lajla Mattsson Maggan (1984) julkaisemaa tarinaa *Manne edtjem soptsestidh guktie Govne-boetske gåankan njåemelh ryöjnesji*, joka on modernisointi Halászin kokoelman sivun 110 tarinasta. Olen merkinnyt tutkielmassani esittelemiini näytteisiin sivunumeron, jolta esimerkkilause löytyy.

Translitteroinnissa olen pyrkinyt muokkaamaan murteelliset piirteet nykyisen kirjakielen ortografian mukaisiksi. Esimerkkien kääntämisessä hyödynsin eteläsaamen sanakirjoja, joista tärkeimpänä apuna oli Tromssan yliopiston verkkosanakirja. Murteellisten sanojen osalta hyödynsin Gustav Hasselbrinkin kattavaa eteläsaamen sanakirjaa *Südlappisches Wörterbuch* (1981), jonka antamat sanamuodot muutin parhaani mukaan nykykielen mukaisiksi, jos en löytänyt niille muualta nykykielistä kirjoitusasua. Lisäksi käännösapunani olivat Halászin kokoelmaansa tekemät tarinoiden unkarinnokset.

3.1 Aineiston keruu

Keräsin aineiston hakemalla tiedostoista *akt*-sanavartalolla osumia. Pysin etsimään Halászin kokoelmasta sellaisia tarinoita, joissa esiintyisi monipuolisesti *akte*-sanaa, ja päädyin lopulta 11 tarinaan, joissa on yhteensä 80 adnominaalisen *akte*-sanana sisältävää lausetta. Aineistoni lauseet keräsin seuraavista tarinoista:

Manne edtjem soptsestidh, guktie göökte vielletjh aktem dâaroe-foevem voetjelin (s. 7–9)

Manne edjtem soptsestidh, guktie laedtieh ussjedin seemide bovestidh (s. 11–14)

Reepesje, boeltaajja jïh saemien geelle (s. 31–32)

Saemien geelle jïh reepesje (s. 35–36)

Jeahnan hïegke (s. 73–74)

Saemien baernie jïh nåejties almetje (s. 88–89)

Manne edtjem soptsestidh saemien baernien bijre, guhte lea saajvoj luvnie vearamme (s. 93–94)

Manne edtjem soptsestidh guktie Askeladde gåankan njåemelh tjeeti (s.110–115)

Saemien baahrtje jih gurhtie (s. 132–133)

Gaasen-munnie (s. 135–137)

3.2 Menetelmä

Käytännössä metodinani on kääntää kaikki tarinoiden *akte*-sanalla merkityt substantiivilausekkeet suomeen, ja ryhmitellä ne käännösten avulla käyttönsä ja referenssinsä suhteen eri luokkiin. Rajanveto numeraalin ja indefiniittisen tarkenteen välillä ei ole aina läheskään selvää, ja pyrin kommentoimaan tällaisia monitulkintaisia tapauksia.

Erottelen aineistostani ensiksi sellaiset esiintymät, joiden en tulkitse olevan artikkelimaisia. Tällaisia ovat ensinnäkin selvät numeraalit, mutta myös ajan adverbiaalien kanssa esiintyvät *akte*-sanat. Analysoin sitten jäljelle jääneistä tapauksista tarkimmin sellaiset esiintymät, jotka tulkintani mukaan eivät ole käännettävissä suomen indefiniittisellä *yks*-tarkenteella. Otan analyysissäni huomioon referenssin lajin, tarkoitteen uudelleenmaininnan tai -mainitsemattomuuden sekä pääsanan merkityssisällön. Teen myös huomioita mielestäni poikkeuksellisista syntaktisista ja morfologisista seikoista *akte*-sanon esiintymisyhteyksissä.

Eteläsaamenkielisten esimerkkien suomentamisessa käytän pääasiassa yleiskieltä, mutta toisinaan pohdiskelen *akte*-sanon käännettävyyttä myös suomen puhekielen osalta, etenkin silloin kun puhekieli voisi sallia *yks(i)*-tarkenteen mutta yleiskieli ei.

4 Aineiston analyysi

Olen analyysissäni jakanut aineistoni *akte*-sanalla merkityt substantiivilausekkeet luokkiin niiden funktion ja referenssin mukaan. Järjestin aineistoani myös substantiivilausekkeen tarkoitteen laadun perusteella. Esittelen tässä luvussa kustakin luokasta tyypillisiä esimerkkejä sekä sellaisia, joita ei mielestäni voi kääntää suomen *yks*-tarkenteella. Kuvaan syitä näytteiden luokittelun taustalla sekä *akte*-sanana käännettävyyttä suomeen. Jos tulkintani mukaan *akte*-sanaa ei voi kääntää suomen *yks*-tarkenteella, olen merkinnyt suomennoksessa substantiivilausekkeen Ø:lla. Toisinaan olen merkinnyt *yks*-tarkenteen rinnalle käännösvaihtoehdoksi *eräs*-tarkenteen kokeillakseni kvantifioivan funktion poissulkemista.

Keräsin lauseita yhteensä 80, joissa jokaisessa oli ainakin yksi *akte*-sanalla merkitty substantiivilauseke. Joissain lauseissa *akte*-sanoja oli enemmän. Enimmillään niitä oli kolme kappaletta yhdessä näytteessä (tässä esimerkki 13), ja toisinaan lajittelin saman lauseen *akte*-sanat eri kategorioihin.

4.1 Numeraaliset esiintymät

Suhteellisen yksiselitteisiä numeraaleja aineistossani on 16 kappaletta, joista esitän seuraavat kolme esimerkkiä.

- (5) *Askeladde idtji annje åadtjoeh jeenebem goh aktem vijne-bohtelem jih aktem laejpie-leajvoem.* (s. 112)

’Tuhkapoika ei saanut enää enempää kuin yhden viinapullon ja yhden leivän.’

- (6) *Goh lea dle tjoehpeme, så giesehtji akten tjåanghkan, aktem barre laessiem darjoej gaajhke dehtie skåakeste.* (s. 136)

’Kun oli sitten hakannut, niin veti yhteen pinoon, vain yhden lastin teki siitä koko metsästä.’

Näytteen 5 *akte*-sanalla merkityt substantiivilausekkeet voisi kontekstista irrallisena tulkita indefiniittisiksi tapauksiksi, mutta kun tarinassa on aiemmin kerrottu, kuinka Tuhkapojan kaksi veljeä saa kumpikin tietyn määrän leipiä ja viinapulloja, on selvää, että tulkinta on numeraalinen. Näytteessä 6 numeraalinen tulkinta on helpompi tehdä; siinä *akte*-numeraalien tarkoituksena on osoittaa, kuinka tarinan väkivahva sankari Hanhenmuna tekee yhden puupinon kokonaisuudesta metsästä. Näytteessä 6 *akte* ei ole suoraan pääsanansa edessä, vaan välissä

on adverbi *barre* 'vain'. Tällainen mielestäni poikkeuksellinen sanajärjestys toistuu aineistossani, ja *akte*-sanana ja sen pääsanana väliin voi tulla *olla*-verbikin, kuten myöhemmin nähdään.

4.2 *Akte*-sana ajan adverbialleissa

Akte-sana esiintyy aineistossani ajan adverbialleissa toistuvasti genetiivimuotoisena, erityisesti *aejkie*-sanana 'kerta, aika' kanssa. Laskin tällaiset tapaukset omaksi kategoriakseen, erillään varsinaisista numeraaleista sekä artikkelimaisuuksista, sillä ne ovat funktionsa ja muotonsa puolesta aina tietynlaisia – siis ajanilmauksia, joissa sekä *akte*-sana että pääsana ovat genetiivissä.

- (7) *Akten aejkien lij onne saemien baernie bovtsh ryöjnesjeminie.* (s. 93)
'Ø / erään / yhden kerran pieni saamelaispoika oli paimentamassa poroja.'
- (8) *Akten tjaktjen saemieh minnijin vâålese maarhnese.*
'Eräänä / yhtenä syksynä saamelaiset menivät alas markkinoille.'

Tällaisia *akte*-lauseita oli aineistossani yhteensä kuusi kappaletta, joista kolme oli *akten aejkien*-tapauksia. *Akten aejkien* kääntyisi suomeen luontevimmin ilman *yks*-tarkennetta, mutta puhekielisenä *yks* olisi siinä myös mahdollinen. Jälkimmäisessä esimerkissä *yks*- tai *eräs*-tyyppinen tarkenne on puolestaan pakollinen, kun on kyseessä on yksi, tietty syksy. Mainitsen tässä kohtaa toisen eteläsaamen yleisesti indefiniittisen pronominin *såemies* 'joku, tietty, muutama', koska se esiintyy aineistossani usein juuri ajanilmauksissa vaihdellen *akte*-sanana kanssa, mutta toki myös muunlaisten tarkoitteiden yhteydessä. Suomesta ei aivan vastaavaa indefiniittipronominia löydy, sillä monikäyttöisimmältä *joku/jokin*-pronominilta puuttuu *såemies*-pronominin kantama merkitys 'tietty'. Etymologialtaan *såemies* on vanha, indoeurooppalaista alkuperää oleva lainasana (Juutinen – Mettovaara 2021: 3).

4.3 *Akte*-sanalla merkityt substantiivien ensimmäinnat

Tästä alaluvusta alkaa varsinaisten artikkelimaisten tapauksien analysointi. Siinä kvantifointi ei siis ole mielestäni enää *akte*-sanana käytön motivaationa. Esittelen tässä alaluvussa esimerkkejä, joissa *akte*-sanalla on merkitty sellaisten substantiivien ensimmäinnat, jotka mainitaan tarinassa vielä uudelleen. Tällaisiksi tulkitsemiani *akte*-tapauksia löytyi aineistosta eniten, niitä esiintyi yhteensä 54 kappaletta. *Akte*-sanalla merkitään aineistossani elollisia sekä

elottomia referenttejä, ja olen jakanut tämän luvun kahteen alalukuun tarkoitteen elollisuuden perusteella. Referenssin osalta tässä on kyse spesifisestä indefiniittisyydestä, paitsi esimerkin 17 kohdalla.

4.3.1 Elollisten tarkoitteiden ensimmäinnat

(9) *Såemies aejkien **akte saemien baernie** edtja minnedh såågedidh.* (s. 88)

‘Kerran yksi / eräs saamelaispoika lähtee kosimaan.’

Näyte 9 on esittelyrakenne tyypillisimmästä päästä. Se on tarinansa ensimmäinen virke ja esittelee tarinan päähenkilön, joka on lauseessa subjekti. Tällaiset esiintymät voi kääntää mutkattomasti suomeen *yks-* tai *eräs-*tarkenteilla, ja tuntuu, että ne suorastaan vaativat jommankumman.

(10) *Dihthe laedtie **aktem gämmam** utni jih jáartam aaj utni.* (s. 24)

‘Sillä lantalaisella oli Ø vaimo ja maatakin.’

Tässä lauseessa esitellään tarinan toinen keskeinen hahmo, päähenkilön vaimo, joka on lauseessa objektin asemassa. Suomeen tämä lause ei kääntyisi *yks-*tarkenteella, sillä miehellä on suomen kielessä lähtökohtaisesti vain yksi vaimo, jolloin lukumäärän mainitseminen on tarpeetonta ja implikoisi, että vaimoja saattaisi olla useampikin. Indefiniittinen *yks* tai *eräs* ei myöskään toimi tässä, minkä Vilkuna (1992: 132) selittää sillä, että omistuksen ilmauksissa, joissa tarkoite kuuluu luontaisesti johonkin tai jollekulle, omistettava on määräinen suhteessa omistajaansa. Vaikka vaimo ei ole tietenkään yhtä erottamaton miehestään kuin vaikkapa ruumiinosa, niin tulkitsisin sen sukulaissanana kuuluvan silti tällaisten tapausten piiriin.

(11) *Dah saajvoeh **aktem tjaebpies niejtem** utnin.* (s. 93)

‘Niillä maahisilla oli ø kaunis tytär.’

Tässä on toinen esimerkki ’yksi’-sanalla merkitystä sukulaissanasta. Sijoitin sen esittelyrakenneiden joukkoon, vaikka sen voisi kyllä tulkita numeraaliksikin. *Akte*-sana esiintyy niin tiuhaan ensimmäintöjen yhteydessä, että rajanveto indefiniittisen ja kvantifioivan tulkinnan välillä ei usein ole selvä, mistä lause on hyvä esimerkki. Suomeksi lause kääntyisi joka tapauksessa mielestäni luontevimmin ilman ilmi tuotua numeraalia. Indefiniittisyyden merkitsijänä *yks* ei sovi lauseeseen, koska tytär on luontaisesti osa perheenjäsenistänsä muodostuvaa kokonaisuutta.

- (12) *Såemies aejkien akte saemien geelle lij aktem reepesjem vuatjeme jih gåatan buakteme.* (s. 35)

‘Kerran yksi / eräs saamelaismies ampui Ø ketun ja vei (sen) kotiin.’

Esimerkissä 12 tarinan päähenkilönä ja lauseen subjektina toimivan *saamelaismiehen* voi hyvin merkitä suomessa *yks*-tarkenteella, samaan tapaan kuin esimerkissä 9. Objektin asemassa oleva *kettu* jäisi kuitenkin ilman tarkennetta, sillä tavallisena metsäneläimenä sen identiteetti ei ole olennainen.

4.3.2 Ei-elollisten tarkoitteiden ensimmäinnat

Seuraavassa esittelen ei-elollisviitteisiä esittelyrakenteita. Aloitan paikannimistä.

- (13) *Så akte stoere deava, så vaarreste dohte akte vielletje dan stoere deavan nille jih vuajnije aktem jaevriem.* (s. 8)

‘Sitten (siellä oli) yksi / Ø suuri mäki, sitten se toinen veljes kiirehtii sen suuren mäen päälle ja näkee yhden / Ø järven.’

Näytteen 13 *mäki* sekä *järvi* voidaan molemmat merkitä suomessa *yks*-tarkenteella. Toki näin tiivis tarkenteen toisto ei tunnu puhekielessäkään täysin luontevalta, mutta ei mahdottomaltaakaan. Toisen tai molemmat substantiivilausekkeista voisi myös jättää suomessa ilman tarkennetta. Samasta esimerkkilauseesta löytyvän *Dohte akte vielletje* -tyyppisen demonstratiiviprotoninin ja *akte*-sanon yhdistelmiä käsittelen hieman alaluvussa 4.4.

- (14) *Ih goh mov dakterem åadtjoeh avtesne mïnder mïnnh mov aktem nejpïem ohtsedh, maam leam manne akten giengeles johkese gaerviehtamme.* (s. 132)

’Et saa tytärtäni ennen kuin menet etsimään Ø / yhden veitseni, jonka olen viskannut yhteen / Ø syvään jokeen.’

Tässä on ‘yksi’-sanalla merkitty kaksi erilaista referenttiä, *joki* ja *veitsi*. *Nejpie* ‘veitsi’ saa kaksi määritettä, genetiivimuotoisen omistajan ja *akte*-sanon akkusatiivimuodon. Suomeen sopisi mielestäni parhaiten tarkenteeton substantiivilauseke, mutta *yks* kelpaa myös, jos lauseen kuvittelisi puhekielisempään muotoon. Tällöin itse laittaisin määritteet eri järjestykseen kuin eteläsaamessa: *yhen mun veitsen*. Paikan adverbialina toimivaan *joki*-sanaan *yks* puolestaan sopii paremmin. Paikannimien identiteetti tuntuukin olevan merkityksellisempi kuin esineiden, ja niihin on luontevampaa sijoittaa *yks*-tarkenne. Seuraavaksi esittelen lisää *akte*-sanalla merkittyjä esineiden nimiä.

- (15) *Niejten aehtjie lij nãejties almetje, utni **aktem ruevtie bæjhpam**. Dihthe lij bæjhpam dagkeres, ahte virrem meehti nammedh almetjijstie.* (s. 88)

'Tytön isä oli noita, hänellä oli Ø rautapiippu. Se piippu oli sellainen, että pystyi imeä veren ihmisistä.'

- (16) *Gaampel gãmma jijtse låammeste **aktem bæjhpam** veelti jih jeahta dan baahrtjese: Dam bæjhpam edtjh åadtjodh, juktie mannem viehkiehtih.* (s. 112)

'Vanha eukko otti taskustaan Ø pillin ja sanoo sille pojalle: Saat tämän pillin, koska autoit minua.'

Näytteissä 15 ja 16 on kyse hyvin samanlaisista *akte*-sanalla merkityistä referenteistä, piipusta ja pillistä. Molemmat ovat tarinassa keskeisiä, taikavoimia sisältäviä esineitä, ja siten niiden identiteetin voi katsoa olevan tärkeämpi kuin tavallisen esineen. Tarinoiden konteksti ei anna mitään vihjettä siitä, miksi *akte*-sanalla pitäisi tuoda esille sitä, että tarkoitteita on nimenomaan yksi, minkä takia pidän esiintymiä artikkelimaisina. Käännöksissäni, jotka ovat suhteellisen yleiskielisiä, olen katsonut tarkenteettomien substantiivilausekkeiden olevan luontevin vaihtoehto. Kuitenkin, jos lauseet kuvittelisi taas puhekielisinä, ei *yks*-tarkenne olisi mielestäni mahdoton. Varsinkin näytteessä 13 jonkinlainen esittelevä tarkenne voisi olla paikallaan, kun seuraavassa lauseessa kuvataan juuri esitellyn *piipun* ominaisuuksia. Siitä huolimatta, kun kyseessä ovat referentit ovat konkreettisia esineitä, vaikuttaisi erikoiselta, että puhuja huomioisi niiden identiteetin tärkeyden. Tuntuukin, että substantiivilausekkeet on merkitty *akte*-sanalla siitä syystä, että kielessä on taipumus tehdä niin uusien tarkoitteiden kohdalla. Magga (1984: 21) on modernisoinnissaan jättänyt *akte*-sanana lauseesta 14 pois, mikä voi olla osoitus halusta karsia kielestä vierasperäiseksi ilmiöksi katsottua artikkelia.

- (17) *Die gånka vedti jienem niestiem jih **aktem stoere ruevtie-klabpam** dan Gaasen-mãnnan.* (s. 136)

'Sitten kuningas antoi paljon evästä ja Ø suuren rautakangen sille Hanhenmunalle.'

- (18) *Gånka **aktem hãalhtjem** utni, dle jeahta Govneboetskese, edtja slaarvestidh dan hãalhtjen dievem, dle edtjh mov dakterem åadtjodh.* (s. 115)

'Kuninkaalla oli Ø vati, sitten sanoo Tuhkapojalle, valehtele tämä vati täyteen, niin saat minun tyttäreni.'

Näihin esimerkkeihin pätee sama kuin aiemmassa kappaleessa käsiteltyihin. Tarkoitteiden kvantifioinnille ei löydy selviä perusteita, mutta artikkelimaiselle käytölle kyllä. Samoin

suomennosta on vaikea kuvitella tarkenteen kanssa. Esitän vielä pari näytettä ensimmäinnän yhteydessä käytetystä artikkelista.

- (19) *Så vuejniejin, akte stoere skihpe båata dan fjovlen tjirrh juhtien dan Halsie-njuanan gâajkoe.* (s. 12)

'Sitten näkivät, (että) jokin / Ø suuri laiva tulee kulkién vuonon läpi Halsin niemen luo.'

Tässä kertoja kuvailee, kuinka rannalla olevat henkilöt näkevät *suuren laivan* tulevan heitä kohti. Referentti, laiva, ei ole tilanteessa tarinan henkilöille vielä tuttu. Tällöin siihen ei voi viitata *yks-* tai *eräs-*tarkenteiden kanssa, koska ne vaatisivat puhujan – tai tässä tapauksessa näkijöiden – tietoa referentin indentiteetistä. *Jokin* ei vaadi sitä ja sopii siten suomennokseen. Muuallakin Halászsin keräämissä tarinoissa esiintyvä aikamuotojen vaihtelu tekee lauseiden tulkinnasta hieman monimutkaisen; *vuenjiejin* on preteritimuotoinen 'näkivät' ja *båata* preesensmuotoinen 'tulee'. Tulkintani mukaan päälauseen *näkivät* on kertojan kuvausta, kun taas sivulauseessa *suuri laiva tulee* siirrytään tarinan tapahtumien sisään, sen henkilöiden näkökulmaan.

- (20) *Goh skihpe gietskiebasse bööti, så jijhti dan skihpese akte veelkes flaagde.* (s. 12)

'Kun laiva tuli lähemmäksi, niin siihen laivaan tuli näkyviin Ø valkoinen lippu.'

Näyte 20 on jatkoa edellisen kappaleen tarinaan. Tästä alkaa kuvaus siitä, kuinka laivaan – oletettavasti sen mastoon – nousee vuorotellen näkyviin kolme eriväristä lippua, mitä seuraa selitys lippujen merkityksistä. Ainoastaan niistä ensimmäinen *akte veelkes flaagde* saa *akte-*sanana määritteeksi. Suomeen käännettäessä *valkoista lippua* ei voi merkitä mielestäni millään tarkenteella. Konteksti ei anna perusteita *lipun* kvantifioimiselle, varsinkin kun muita *lippuja* ei ole merkitty. *Lipun* itsensä identiteetti ei myöskään ole kohtauksessa oleellinen, vaan ainoastaan sen symboloima merkitys. Ensimmäintöjen joukkoon kuuluvista esimerkeistä tämä onkin ehkä artikkelimaisin.

4.4 Akte-sanalla merkityt substantiivien kertamaininnat

Tähän kategoriaan olen sijoittanut sellaiset lauseet, joissa *akte-*sanalla merkityt ei-numeraaliset substantiivilausekkeet mainitaan vain kerran. Tällaisia esiintymiä oli aineistossani yhdeksän kappaletta, ja niistä kuuden tarkoitteeseen ei viitata enää uudelleen. Kategoriaan sisältyy

siis myös sellaisia tapauksia, joissa tarkoitteeseen viitataan kerran uudestaan, vaikka itse substantiivia ei enää mainittaisikaan. Sellaisia ovat tässä esimerkit 23 ja 25.

4.4.1 Spesifisesti indefiniittiset substantiivilausekkeet

Nimesin kategorian spesifisesti indefiniittiseksi tehdäkseni eron aiempaan ensimmäintöjen kategoriaan. Nämä ovat ainakin siinä mielessä artikkelimaisempia tapauksia, että niiden suomennoksia on yhä vaikeampi kuvitella *yks*-tarkenteen kanssa.

- (21) *Akte lij saemien gâmma aaj dan haakenen sisnie. Akte onne gïerhkemes maanetjem utni dihte gâmma. (s. 12)*

’Yksi saamelainen vaimo oli myös aitauksen sisällä. Sillä vaimolla oli Ø pieni kehtolapsi.’

Substantiivilausekkeen *akte onne gïerhkemes maanetje* ’pieni kehtolapsi’ tarkoite mainitaan tarinassa vain tässä lauseessa. Kontekstista ei löydy perusteita sille, miksi olisi tärkeää ilmaista vaimolla olevan juuri *yksi* kehtolapsi, minkä takia pidän esiintymää artikkelimaisena. Jälleen tuntuu, että syy *akte*-sanankäytölle on se, että sillä on tapana merkitä uusia tarkoituksia, huolimatta niiden identiteetin merkityksellisyydestä ja tässä tapauksessa myös uudelleenmaininnan saamisesta. Kyseessä on taas tarkoitteiden, äidin ja lapsen välillä olevasta erottamattomasta omistuksesta, minkä takia indefiniittinen *yks* ei sovi lauseeseen.

- (22) *Goh lij aalkeme kroehkedh, sâå geelle fahkesti, jïh biksi aktem staavräm jïh edtji reepesjem laekiestidh. (s. 36)*

’Kun alkoi raapia, niin mies heräsi ja otti Ø sauvan lyödäkseen kettua.’

- (23) *Dihte geelle biksi aktem aaksjoem, mij lij dan gâetien sisnie jïh bovesti dejnie. (s. 74)*

’Se mies otti Ø kirveen, joka oli sen kodan sisällä ja tappoi sillä.’

Näytteet 22 ja 23 ovat tarkoitteidensa ja verbinsäkin (*biksedh* ’tarttua, ottaa’) puolesta samanlaisia. Jälkimmäisen *akte*-sanalla merkittyyn substantiivilausekkeen *aaksjoem* ’kirveen’ tarkoitteeseen viitataan vielä saman virkkeen sisällä anaforisesti *dihte*-demonstratiivin komitatiivimuodolla. Luin sen kuitenkin tähän kategoriaan mukaan, sillä itse substantiivi *aaksjoe* ei esiinny enää. Kyseessä olevien referenttien identiteetillä on vaikea kuvitella olevan edes potentiaalisesti merkitystä tarinan kannalta, minkä takia niitä ei voi merkitä *yks*-tarkenteella. Samoin numeraaliselle tulkinalle ei ole perusteita.

- (24) *Die hiejmese göödtin munniem jih badtsh tjöönghkin jih biesiem darjoejin, så åadtjoejin **aktem aarhtsem** jih laeledh dam munniem.* (s. 135)

'Sitten toivat kotiin munan ja keräsivät höyheniä ja tekivät pesän, niin saivat Ø kotkan hautomaan munaa.'

Näytteen 24 *akte*-sanalla merkitty *aarhtse* 'kotka' saa tarinassaan maininnan vain tässä lauseessa. *Akte*-sanalla on tuskin haluttu kvantifioida kotkaa, minkä takia pidän sitä artikkelimaisena. Suomeksi *kotkaa* on vaikeahko kuvitella tarkenteen kanssa. Indefiniittisellä *yks-* tai *eräs*-tarkenteella ilmaistaisiin, että kyseisen kotkan tarkemmalla identiteetillä ei ole väliä ja että siitä ei tule uudelleen puhetta, mutta kun kyseessä on eläin, ei siihen pitäisi olla tarvetta.

- (25) *Reepesje vöölki dej bovtsigujmie skåakese jih åadtjoej **aktem boeltaajjam** viehkine, såå mudtedin dejtie bovtside jih bårin.* (s. 32)

'Kettu lähti niiden porojen kanssa metsään ja sai Ø karhun avuksi, sitten tappoivat ja söivät ne porot.'

Tämä esimerkkilause on eläinviitteisen referenttinsä puolesta samanlainen kuin 24, mutta tässä siihen viitataan kerran uudelleen jälkimmäisen lauseen monikkomuotoisella predikaatilla *bårin* 'söivät'. Jälleen kvantifioivaa merkitystä on vaikea kuvitella. Tarinan alkupuolella on puhuttu toisesta, sen kulun kannalta merkittävästä karhusta, kun taas tätä tarinan aivan loppussa mainittavaa karhua ei mainita muualla. Siksi *akte*-sanana käyttöä voisi motivoida halu osoittaa, että nyt on puhe uudesta karhusta. Tarinan päätoimijat, kettu ja tarinan alkupuolen karhu, esitellään tarinan alussa ilman *akte*-sanaa, mikä on muistutus siitä, ettei sen käyttö ole pakollista sellaisissakaan tilanteissa, joissa artikkelia voisi odottaa.

4.4.2 Mahdollisesti epäspesifiset tai geneeriset substantiivilausekkeet

- (26) *Mijjieh gelkien vaeltedh dam gaasen munniem jih laeledh. Så edtjien eeledh mijjese aktem gaasem.* (s. 135)

'Meidän täytyy ottaa se hanhenmuna ja hautoa (se). Niin kasvattaisimme itsellemme Ø hanhen.'

Tässä *akte*-sanalla merkitty *gaase* 'hanhi' on tulkintani mukaan referenssiltään geneerinen. Sen ei voi katsoa viittaavaan mihinkään tiettyyn olemassaolevaan hanheen vaan hanhien luokkaan, johon kuuluvan, epäspesifisen yksilön toinen tarinan naisista toivoo saavansa kasvatettavaksi. Tällöin siihen ei sovi mikään suomen tarkenne.

(27) *Edtjh vaeltedh aktem naaloem jih skorpestidh mov gïetem ånnetji* (s. 93)

'Ota Ø / jokin neula ja pistä kättäni pikkuisen'

Esimerkissä 27 voisi puolestaan olla kyse epäspesifisestä referenssistä. Käskyn esittäjä ei viittaa yhteen tiettyyn neulaan, koska silloin substantiivilausekkeen tulisi olla määräinen, jotta kuulija tietäisi mistä neulasta on kyse. Kun substantiivilauseke on epämääräinen, niin kyseessä on yksi monista potentiaalisista neuuloista, ja käskijälle kelpaa mikä tahansa niistä. Tässäkin tapauksessa on numeraalinen tulkinta tosin aivan mahdollinen. Suomeksi lausetta on vaikea kuvitella *yks*-tarkenteella, mahdollinen se olisi huomiota ohjaavan adverbiaalinsa kanssa, esimerkiksi: *ota tuosta yks neula ja pistä kättäni pikkuisen*. Ilman ylimääräisiä lisäyksiä suomenokseen sopisi kuitenkin *jokin*-tarkenne.

4.5 Tarkenneyhdistelmät

Aineistossani esiintyi myös tarkenteiden yhdistelmiä, joissa substantiivilausekkeen edelle tulee sekä määräinen *dih*te 'se' tai *do*hte 'tuo' että epämääräinen *akte*.

(28) *Dih*te *akte laed*tie-geelle *aaj faangkene sjïd*ti sviensken *dåar*oe-foevese.

(s. 24–25)

'Se (yksi) lantalaismieskin jäi vangiksi ruotsalaiselle sotajoukolle.'

Esimerkin 28 tarinan päähenkilö *laed*tie-geelle 'lantalaismies' on esitelty *akte*-sanalla ja sen jälkeen mainittu kertaalleen määräisenä *dih*te-pronominilla merkittynä. *Dih*te *akte* -mainintaa edeltää kuvaus, kuinka muutama norjalaisen sotajoukon jäsen jäi vangiksi ruotsalaiselle sotajoukolle. *Dih*te *akte* -yhdistelmällä palataan tähän, jo esiteltyyn sekä määräisenä mainittuun tarkoitteeseen.

(29) *Såå ve*aradin *dejt*ie gåmmide *sopt*sestin, *eah ann*je *sijj*ieh *dam ak*tem *dåar*oe-foeven *almet*jem *diev*vedh *njoel*igujmie. (s. 9)

'Niin sanoivat niille vaimoille, että eivät edes osu siihen (yhteen) sotajoukon ihmiseen nuolilla.'

Esimerkin 29 *dam ak*tem *dåar*oe foeven *almet*jem -substantiivilausekkeen tarkoite on puolestaan aiemmin esitelty epäsuorasti aiemmassa virkkeessä: *Såå lin vo*etjelamme *dujt*ie *jien*iebidie *njoel*igujmie, *jih lij barre ak*te *dåar*oe-foeven *almet*ijstie *baat*seme 'Sitten olivat ammuskelleet noita useampia nuolilla, ja oli vain yksi sotajoukon ihmisistä jäljellä.' Tarkoite,

dåaroe-foeven almetje 'sotajoukon ihminen' mainitaankin varsinaisesti ensimmäistä kertaa *dihthe akte* -yhdistelmällä merkittynä näytteessä 29.

Suomessakin on näytteen 28 ja 29 tapaisia tarkenneyhdistelmiä, joista muodoltaan vastaavanlainen olisi *se yks*. VISK (§ 1417) sanoo, että yhdistelmässä *se*-tarkenne ilmaisee, että tarkoite on jo ennalta mainittu, ja *yks*, että tarkoitteen identiteetti on irrelevantti tai sen selvittäminen vaatisi puhujalta lisätoimia. Kiinnostavasti *dihthe akte* -yhdistelmää käytetään kummassakin tapauksessa vain kerran substantiivilausekkeensa yhteydessä, ja seuraavat maininnat ovat ai-noastaan määräisellä *dihthe*-pronominilla merkityt. Yhdistelmän *akte*-sanaa voi ainakin lauseen 29 kohdalla pitää numeraalisena, erottamassa yhden referentin muiden joukosta.

5 Lopuksi

Tarkastelin työssäni eteläsaamenkielisiä *akte*-sanalla merkittyjä substantiivilausekkeita ja niiden kääntämistä suomeen. Työtä taustoitti aavistukseni siitä, että *akte*-sanalla merkittyjä substantiivilausekkeita ei voi aina kääntää suomeen sitä vastaavalla *yks*-tarkenteella – siis intuitioni siitä, että *akte* voisi olla artikkelimaisempi kuin *yks*. Tutkimusta tehdessäni hypoteesini oli, että artikkelimaisia tapauksia tulee löytymään, ja päämääränäni oli etsiä ja analysoida niitä.

Keräsin aineistooni yhteensä 80 lausetta, joissa jokaisessa oli ainakin yksi *akte*-sanalla merkitty substantiivilauseke. Valitsin niistä 25 kappaletta tutkielmani analyysiosioon lähemmin tarkasteltaviksi. Erottelin aineistostani ensiksi ei-artikkelimaiset esiintymät, joihin laskin numeraalien lisäksi ajan adverbiaalit. Sen jälkeen jaoin jäljelle jääneet lauseet substantiivin uudelleenmaininnan tai -mainitseamattomuuden ja referenssin lajin perusteella luokkiin. Näiden lisäksi huomioin erikseen tarkenneyhdistelmiksi nimittämäni *akte*-sanin ja demonstratiivipronominin yhdistelmät. Selviä numeraaleja oli aineistossani yhteensä 16 kappaletta ja ajan adverbiaaleja kuusi. Uudelleenmaininnan saavien substantiivien kategoria oli suurin, yhteensä 54 kappaletta. Substantiivien kertaesiintymiä oli yhdeksän kappaletta, ja tarkenneyhdistelmien kategoriaan päätyi kuusi *akte*-esiintymää.

Valtaosa aineistoni *akte*-sanalla merkityistä ei-numeraalisista substantiiveista sai siis uudelleenmaininnan. Ainoastaan yhdeksän substantiiviva jäi vaille uutta mainintaa ja niiden tarkoitteista kuusi kokonaan ilman uutta viittausta. Referenssin lajin osalta enemmistö aineistoni artikkelimaisista näytteistä oli spesifisesti indefiniittisiä, vain näytteiden 19, 26 ja 27 kohdalla on tulkintani mukaan kyse epäspesifisestä referenssistä.

Lauseiden kääntämisessä suomeen sovelsin yleiskieltä sekä omaa puhekielen tajuani. Puhekielessä rajoituksia *yks*-tarkenteen käyttöön ei mielestäni ole yhtä helppoa vetää kuin yleiskielessä, mikä tuli ilmi ei-inhimillisviitteisten tarkoitteiden merkitsemistä pohtiessa. Täysin mahdollomia *yks*-tarkenteella merkittäviksi olivat analyysini perusteella vain luontaisen omistuksen tapaukset sekä epäspesifisen referenssin esiintymät. Vaikka olen muissakin tapauksissa jättänyt kieli-intuitioni perusteella *yks*-tarkenteen merkitsemättä käänkösvaihtoehtona – useimmiten tarkoitteen laadun perusteella – en väitä, että sen käyttö olisi aina mahdotonta puhekielen osalta.

Analyysini perusteella käyttämässäni aineistossa *akte*-sanaa käytetään artikkelimaisena laajemmin kuin suomen *yks*-tarkennetta. Sillä merkitään sellaisia referenttejä, joita suomessa ei ole tavallista merkitä *yks*-tarkenteella, kuten identiteetiltään vähämerkityksisiä esineitä ja eläimiä sekä perheenjäsenten tapaisia, luontaiseen omistukseen kuuluvia referenttejä. Referenssiltään epäspesifisiksi tulkitsemani substantiivilausekkeet ovat myös sellaisia, joihin suomen *yks*-tarkenne ei kerta kaikkiaan sovi.

Yhteistä kaikille artikkelimaisiksi tulkitsemilleni *akte*-esiintymille on, että ne ovat myöntölauseita. Vilkuna (1992: 32) toteaa, että kiellossa esiintyvät tarkoitteelliset indefiniitit ovat epätavallisia, ja että suomessakin *yks*-tarkenne esiintyy vain harvoin kieltolauseissa. Tämä vaikuttaa pätevän myös eteläsaamassa, ainakin oman aineistoni osalta. *Akte*-sanana sijasta kieltolauseissa voi esiintyä skandinaavisista kielistä lainattu indefiniittipronomini *naakene* (Juutinen – Mettovaara 2021: 13). Tällaiset tapaukset voisi kääntää suomeen *mitään* tai *ketään*-pronominilla.

Toinen yhteinen piirre aineistoni *akte*-esiintymissä on se, että ne ovat kaikki yksikkömuotoisia. Adnominaalinen monikkomuoto vaikuttaa olevan mahdollinen ainakin luontaisesti parillisten tarkoitteiden osalta; Tromssan yliopiston verkkosanakirja tarjoaa *akte*-hakusanan yhteydessä esimerkin *akth gaamegh* 'yhdet kengät'. Monikkomuotoinen *akte* substantiivin määritteenä on kuitenkin vähäisten korpushakutulosten perusteella harvinainen, ja siksi tuskin esiintyy artikkelimaisena. Suomessa *yks*-tarkenteen esiintyminen monikkomuotoisena ei puolestaan ole mitenkään epätavallista (VISK § 572). Lausetasolla *akte*-sanalla merkitään aineistossani niin subjekteja, objekteja kuin adverbiaalejakin.

Laadullisen tutkimusotteeni takia en tehnyt kvantitatiivisia laskelmia siitä, kuinka usein adnominaalinen *akte*-sana esiintyy aineistonani käyttämissä tarinoissa ja kuinka usein ei. Niissä esiintyy nimittäin runsaasti myös artikkelittomia substantiivilausekkeita, joiden joukossa on tarkoitteiden ensimainintoja. Maggan ja Maggan (2012: 223) huomio artikkelin käytön valinnaisuudesta pätee siis minunkin aineistoni kohdalla.

Tutkimukseni osoitti, että *akte*-sanana artikkelimainen käyttö näyttäisi olevan myös vanhemmassa kielessä esiintyvä piirre. Oletettavasti sen käyttö on kuitenkin lisääntynyt nykypäivään tultaessa ja skandinaavisten kielten vaikutuksen yhä kasvaessa. Olisikin kiinnostavaa tutkia kuinka *akte*-sana esiintyy artikkelimaisena nykykielessä. Samoin eteläsaamen määräisen artikkelin tavoin käytetty *dihte*-pronomini ansaitsisi lisää tutkimusta tulevaisuudessa. Aineistossani se esiintyi hyvin usein uudelleenmainintojen yhteydessä.

Lähteet

Aineslähteet

Halász Ignác 1887. *Svéd-lapp nyelv III*. Úme- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok.

Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Magga, Lajla Mattsson 1984. *Govne-Boetske*. Teno: Jár'galaed'dji.

Tutkimuskirjallisuus

Antonsen, Lene – Trosterud – Maja Kappfjell – Sissel Jåma – Toini Bergström – Marit Fjellheim 2009–2022: *Nedtedigibaakoeh. Åarjelsaemien-daaroen-åarjelsaemien baa-koegærja*. Tromssa, UiT. URL: <http://baakoeh.oahpa.no> (Viitattu 13.2.2025)

Bergsland, Knut. 1946. *Røros-lappisk grammatikk*. Et forsøk på strukturell språkbeskrivelse. Oslo: Aschehoug.

Bernhardt, Mariann 2021. *Määräisyys ja objektin merkitseminen mordvalaiskielissä*. Turku: Turun yliopisto.

Givón, Talmy. 1981. *On the development of the numeral 'one' as an indefinite article*. *Folia Linguistica Historica* 2. 35–53

Hasselbrink, Gustav 1981. *Südlappisches wörterbuch*. Band 1–3. Uppsala: AB Lundequistska bokhandeln.

Heine, Bernd 1997. Indefinite articles. *Cognitive foundations of grammar*. New York: Oxford University Press, 66–82. Saatavilla verkossa (julkaistu 2023): <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kutu/detail.action?pq-origsite=primo&docID=271197>

Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2006. The rise of articles. *The Changing Languages of Europe*, Oxford: Oxford University Press. Saatavilla verkossa (julkaistu 2007): <https://academic-oup-com.ezproxy.utu.fi/book/9299>

Hopper, Paul J. 2003. *Grammaticalization*. Toinen painos. Cambridge University Press. Cambridge. 2003. Saatavilla verkossa (julkaistu 2012): <https://www-cambridge-org.ezproxy.utu.fi/core/books/grammaticalization/420C6D59856F8020065C275312FE2E1B>

Juutinen, Markus – Mettovaara, Jukka 2021. Saamelaisten indefiniittipronominien jäljillä. Hämäläinen, Mika – Partanen, Niko – Alnajjar Khalid. *Multilingual Facilitation*. University of Helsinki Library. 104–127.

- Juvonen, Päivi 2005. On the pragmatics of indefinite determiners in spoken Finnish. *Minimal Reference*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, s. 190–221.
- Klumpp, Gerson – Skribnik, Elena 2022. Information Structuring. Bakró-Nagy, Marianne – Johanna Laakso – Elena Skribnik, *The Oxford Guide to the Uralic languages*. New York: Oxford University Press. 1018–1036.
- Kowalik, Richard 2023. *Towards a grammar of spoken South Saami*. Tukholma: Tukholman yliopisto.
- Magga, Ole Henrik – Magga, Lajla Mattsson. 2012. *Sørsamisk grammatikk*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Skrzypek, Dominika – Piotrowska, Alicja – Jaworski, Rafał 2021. *The Diachrony of Definiteness in North Germanic*. Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Söder, Torbjörn 2023. South Saami. Abondolo, Daniel – Valijärvi, Riitta-Liisa 2023. *The Uralic Languages*. Toinen painos. Lontoo: Routledge.
- Vilkuna, Maria 1992. *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtaranta, Pertti 1964. *Suomen kansa muistelee*. Näytteitä suomen kielen vanhoista kansanmurteista. Porvoo: WSOY.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heino ja Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoersio. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7
- Ylikoski, Jussi 2022. South Saami. Bakró-Nagy, Marianne – Johanna Laakso – Elena Skribnik, *The Oxford Guide to the Uralic languages*. New York: Oxford University Press. 113–129.